

STRUKTURALNE KARAKTERISTIKE ADOLESCENTNE KRIZE U SRBIJI I CRNOJ GORI

*Prof.dr Borislav Đukanović¹³⁴
Univerzitet Donja Gorica, Podgorica, Crna Gora*

*Dijana Kržalić¹³⁵, doktor medicine, specijalizantica psihijatrije
Kantonalna Bolnica Zenica*

*Ana Maksimović, asistentkinja na socijalnoj psihologiji
Univerzitet Donja Gorica iz Podgorice*

Apstrakt: U ovom istraživanju na uzorku od 2705 adolescenata iz Srbije i 1123 iz Crne Gore nastojali smo da ispitamo strukturu skale emocionalnih poremećaja adolescenata. Skala emocionalnih poremećaja adolescenata sastoji se od 18 tvrdnji sa odgovorima na petostepenoj Likertovoj skali. Skala je podvrgnuta faktorskoj analizi sa Varimax rotacijom. Na prvom faktoru sa visokim saturacijama izdvojili su se ajtemi koji opisuju anksioznost, nisko samopoštovanje i suicidalne ideje zbog osjećaja emocionalne odbačenosti i zanemarivanja roditelja. Zato smo ovaj prvi faktor nazvali faktorom depresivno-neurotičnih reagovanja adolescenata/adolescentkinja zbog roditeljskog nerazumevanja. Drugi faktor opisuje ambivalentni odnos adolescenata prema školi i učenju. Treći faktor, u kome dominiraju zloupotreba psihoaktivnih supstanci, suicidalne ideje i emocionalno odbacivanje adolescenata/adolescentkinja nazvali smo faktorom devijantnog ponašanja adolescenata/adolescentkinja. Rezultati istraživanja diskutovani su u kontekstu odnosa između autonomije, sazrijevanja i sukoba adolescenata/adolescentkinja sa roditeljima. U tom pogledu ukazano je i na razlike između Srbije i Crne Gore.

Ključne reči: emocionalna nestabilnost, adolescenti/adolescentkinje, Srbija, Crna Gora

UVOD

Adolescencija je veoma turbulentan period u razvoju ličnosti. Gotovo kompulzivna potreba adolescenata da što pre ostvare veću autonomiju i samopoštovanje, često ih dovodi u nesporazume, pa i otvorene sukobe sa užom socijalnom sredinom, a prvenstveno sa roditeljima (Laursen & Collins 2004; Zhang, Fulgosi, 2006; Zhang, Wang, Fulgosi, 2006; Zimmer-Gembeck, Collins, 2006)). Sukobi adolescenata sa roditeljima su na početku adolescencije vrlo česti zbog nastojanja adolescenata da što pre izgrade autonomiju (Steinberg 1990). U kasnijim fazama adolescenti uspostavljaju više bilansirane, egalitnije obrasce (Collins & Steinberg 2006). Roditelji u principu podstiču autonomiju adolescenata, ali je povod za sukob sa adolescentima brzo uspostavljanje autonomije koje roditelji ne odobravaju.

Učestalost i intezitet sukoba se različito ispoljavaju u različitim fazama adolescencije. Najčešći su u ranoj fazi, a zatim se ta učestalost smanjuje (De Geede et al. 2009; Jensen-Campbell & Graziano 2000). Međutim, sukobi jačaju u intezitetu u srednjoj fazi adolescencije. Taj intezitet postepeno opada, a rastu pregovaranje i egalitarni odnosi u rešavanju sukoba između adolescenata i roditelja.

¹³⁴ borivoje.djukanovic@gmail.com

¹³⁵ dijana.krzalic@gmail.com

Modeli, metode i brzina razrešavanja sukoba između roditelja i adolescenata određuju i zrele i poremećene ishode socijalizacije i sazrevanja adolescenata. Poznato je da autoritativni stil vaspitanja, koji pretpostavlja uravnotežene odnose između autonomije i kontrole ponašanja, ograničenja i slobode, uz adekvatnu emocionalnu podršku roditelja pruža optimalne mogućnosti za uspešnu socijalizaciju i sazrevanje adolescenata (Smetana 1995; Assadi, 2011). Sve dok su kanali komunikacije između adolescenata i roditelja neprekinuti i otvoreni adolescentnu krizu treba shvatiti kao šansu za sazrevanje. U tom pogledu sukob roditelja i adolescenata je i kao katalizator razrešenja krize i sazrevanja. Trebali bi nam ogroman prostor i vreme da analiziramo brojne puteve uspešnog razrešenja konfliktnih odnosa roditelja i adolescenata i anticipiramo moguće ishode razrešenja konflikata. Mnogo je jednostavnije anticipirati patološke ishode tih konflikata (Workman, Ben, 1992; You, Lim, 2015). Posebno su zanimljive konfliktno situacije kada ponašanje adolescenata počev od srednje do kasne adolescencije daje pozitivne rezultate u razrešenju sukoba i ne blokira njihovo sazrevanje. Oni se javljaju kao generatori vlastitog razvoja. To je naročito slučaj u onim konfliktnim situacijama u kojima roditelji kruto insistiraju na svojim stavovima i odlukama, ne pokazujući elastičnost u prihvatanju drugih mogućih ishoda sukoba. Jedan, ne tako mali broj adolescenata povlači se iz sukoba, u cilju „traženja tajm auta“ za nalaženje produktivnijeg i zrelijeg razrešenja sukoba. Time istovremeno pokazuju ozbiljne pomake u psihosocijalnom sazrevanju (Đukanović et al, 2022).

U ovoj studiji mi smo uključili pretežno „normalne“ porodice, što značajno ograničava mogućnosti generalizacije rezultata.

CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Istraživanje ima eksplorativni karakter. Zato ciljevi ne proizilaze iz čvršće teorijsko – hipotetičke osnove već su više orijentirani za buduća istraživanja.

- Prvi cilj je da se opišu učestalost i intenzitet kriznih fenomena.
- Drugi cilj je da se opišu strukturalna svojstva adolescentne krize.

UZORCI

Ukupan broj adolescenata obuhvaćenih ovim istraživanjem iznosi 3828, od čega 2705 iz Srbije i 1123 iz Crne Gore, dok je 98 bilo izbačenih zbog neadekvatne popunjenosti nekih delova upitnika. U ranoj adolescenciji (od 12 do 15 godina) bilo je 853 adolescenta ili 21,7%, u srednjoj (16 do 17 godina) 2486 ili 63,3%, dok ih je u kasnoj 587 ili 14,9%. Prosečne godine starosti za ukupan uzorak iznose 16,38 godina, za Srbiju 16,29 a za Crnu Goru 16,58. Važno je istaći da su naši uzorci prigodni i da svakako nisu reprezentativni, što utiče na mogućnost generalizacije rezultata našeg istraživanja. Međutim, nije reč o selekcionisanim uzorcima poremećenih porodica, već o „normalnim“ porodicama, što je, kao što ćemo videti, od posebnog analitičkog značaja u ovom istraživanju.

REZULTATI

Distribucija frekvencija na Skali (tabela 1.) je u uobičajenim granicama za adolescentni period. Takođe su očekivane i nešto povećane frekvencije određenih ajtema, karakterističnih za adolescentni period:

- tvrdnja 18. osećam potrebu za izlaskom i prijateljima;
- tvrdnja 17. „najviše mi odgovara da budem sam sa sobom“;
- tvrdnja 9. nagle promene raspoloženja;
- tvrdnja 10. napetost bez konkretnog razloga;
- tvrdnja 4. nezainteresovanost za školu;
- tvrdnja 1. „osećam se potišteno, bezvoljno“;
- tvrdnja 3. „svađam se sa ljudima bez razloga“;

Pored navedenih, tvrdnje 1. i 3. indikativne su za turbulentni adolescentni period. Distribucija 18. tvrdnje, gde skoro tri četvrtine (74,1%) osećaju povećane potrebe za izlascima i prijateljima, posledica je socijalne izolacije, koja je bila uslovljena pandemijom Covida – 19. Ova pandemija adolescente najteže pogađa usled pojačane potrebe za socijalnim kontaktima, u kojima dobijaju potvrdu opravdanosti vlastitih stavova, vrednosti i ponašanja. U tom kontekstu, gotovo je kompulzivna adolescentna potreba za uspostavljanjem i održavanjanjem socijalnih kontakata uopšte, a posebno sa vršnjacima

Tabela 1. Frekvencije i validni procenti Skale emocionalne nestabilnosti adolescenata/adolescentkinja

Tvrdnje	Nikad N %	Retko N %	Ponekad N %	Često N %	Uvek N %	Ukupno: N %
1.Osećam se potišteno, bezvoljno.	1833 46,7	951 24,2	678 17,3	302 7,7	162 4,1	3926 100,0
2. Sklon - a sam konzumiranju PAS.	3522 89,7	143 3,6	101 2,6	45 1,1	115 2,9	3926 100,0
3.Svađam se sa ljudima bez razloga.	2262 57,6	854 21,8	479 12,2	198 5,0	133 3,4	3926 100,0
4. Nisam zainteresovan-a za školu.	1313 33,4	840 21,4	1029 26,2	405 10,3	339 8,6	3926 100,0
5.Razmišljam o samoubistvu.	3280 83,5	297 7,6	170 4,3	94 2,4	85 2,2	3926 100,0
6. Voleo-la bih da mogu da pobeđem od kuće.	2940 74,9	436 11,1	312 7,9	113 2,9	125 3,2	3926 100,0
7.Ne trpim uvrede i zato se lako potučem.	2432 61,9	766 19,5	382 9,7	154 3,9	192 4,9	3926 100,0
8. Razmišljam da napustim školu.	3284 83,6	307 7,8	157 4,0	83 2,1	95 2,4	3926 100,0
9. Imam nagle promene raspoloženja.	994 25,3	1124 28,6	927 23,6	483 12,3	398 10,1	3926 100,0
10. Osećam se napeto bez konkretnog razloga.	1736 44,2	932 23,7	621 15,8	396 10,1	241 6,1	3926 100,0
11. Tužna sam i nesrećna osoba.	2347 59,8	817 20,8	462 11,8	178 4,5	122 3,1	3926 100,0
12. Osećam da me roditelji ne razumeju.	2033 51,8	836 21,3	601 15,3	253 6,4	203 5,2	3926 100,0
13. Osećam da moj život nema smisla.	1960 50,0	455 11,6	472 12,0	451 11,5	585 14,9	3926 100,0
14. Imam volju za učenjem i školom.	673 17,1	1177 30,0	1098 28,0	591 15,1	387 9,9	3926 100,0
15. Vedra sam i pozitivna osoba.	1868 47,6	1407 35,8	446 11,4	144 3,7	61 1,6	3926 100,0
16. Osećam da me roditelji ne vole.	3221 82,0	345 8,8	186 4,7	68 1,7	106 2,7	3926 100,0
17. Najviše mi odgovara da budem sam sa sobom.	665 16,9	976 24,9	1301 33,1	600 15,3	384 9,8	3926 100,0
18. Osećam potrebu za izlaskom i prijateljima.	88 4,0	257 6,5	601 15,3	1074 27,4	1836 46,8	3926 100,0

Skalu emocionalne nestabilnosti podvrgli smo Warimax faktorskoj analizi. Skala se inače prvi put primenjuje. Kaiser-Meyer-Olkin test je relativno visok i iznosi 0,925, što ukazuje da je Skala pogodna za faktorizaciju. Sadrži tri faktora, iako po dominaciji prvog faktora više podseća na jednofaktorsku strukturu. Prvi faktor nosi 39,837 varijanse, drugi 9,105 varijanse, a treći 6,766. Na prvom najjačem faktoru, koji nosi 39,837 varijanse, sa saturacijama iznad 0,500 izdvojilo se deset ajtema, tabela 4.:

- osećam se napeto bez konkretnog razloga	0,801;
- tužna sam i nesrećna osoba	0,794;
- osećam se potišteno i bezvoljno	0,789
- osećam da me roditelji ne razumiju	0,742
- imam nagle promene raspoloženja	0,692;
- voleo-la bih da mogu da pobegnem iz kuće	0,623;
- vedra sam i pozitivna osoba	0,603;
- svađam se sa ljudima bez razloga	0,549;
- razmišljam o samoubistvu	0,538;
- osećam da me roditelji ne vole	0,535.

Na ovom faktoru sa visokim saturacijama izdvojili su se ajtemi koji ukazuju na anksioznost, depresivnost, nisko samopoštovanje i suicidalne ideje zbog osećanja emocionalne odbačenosti i zanemarivanja roditelja. Zato smo ovaj prvi faktor nazvali faktorom depresivno-neurotičnih reagovanja adolescenata/adolescentkinja zbog roditeljskog nerazumevanja

Tabela 4. Matrica rotiranih komponenti Skale emocionalne nestabilnosti za ukupan uzorak

	Faktori		
	1	2	3
Osećam se napeto bez konkretnog razloga.	,801	,219	,028
Tužna sam i nesrećna osoba.	,794	,137	,245
Osećam se potišteno, bezvoljno.	,789	,116	,172
Osećam da me roditelji ne razumeju.	,742	,074	,274
Imam nagle promene raspoloženja.	,692	,327	-,035
Voleo-la bih da mogu da pobegnem iz kuće.	,623	,090	,512
Vedra sam i pozitivna osoba.	,603	,257	-,014
Svađam se sa ljudima bez razloga.	,549	,353	,142
Razmišljam o samoubistvu.	,538	,171	,534
Osećam da me roditelji ne vole.	,535	-,072	,525
Osećam da moj život nema smisla.	,394	,051	,241
Imam volju za učenjem i školom.	,173	,807	,012
Nisam zainteresovan - - na za školu.	,247	,762	,112
Razmišljam da napustim školu.	,090	,525	,500
Ne trpim uvrede i zato se lako potučem.	,116	,460	,320
Sklon-a sam konzumiranju psihoaktivnih supstanci.	,028	,185	,693

Na drugom faktoru, koji nosi 9,105% varijanse, sa saturacijama iznad 0,500, izdvojila su se tri ajtema:

- imam volju za učenjem i školom	0,807;
- nisam zainteresovan-a za školu	0,762;
- razmišljam da napustim školu	0,525.

Ovaj drugi faktor nazvali smo faktorom ambivalentnog odnosa adolescenata/adolescentkinja prema školi i učenju.

Na trećem faktoru sa saturacijama iznad 0,500, izdvojila su se četiri ajtema:

- sklon-a sam konzumiranju psihoaktivnih supstanci	0,693;
- razmišljam o samoubistvu	0,534;
- osećam da me roditelji ne vole	0,525;
- razmišljam da napustim školu	0,500.

Ovaj treći faktor, u kome dominiraju zloupotreba psihoaktivnih supstanci, suicidalne ideje i emocionalno odbacivanje adolescenata/adolescentkinja nazvali smo *faktorom devijantnog ponašanja adolescenata/adolescentkinja*

DISKUSIJA

Jednim drugim upitnikom od 17 ajtema sa odgovorima na petostepenoj skali Likertovog tipa, kojom smo merili porodičnu disfunkcionalnost, utvrdili smo da je je reč o dominantno funkcionalnim, „normalnim“ porodicama. Porodice adolescenata karakteriše relativno visoki nivo kohezije jer prosečno više od 4/5 adolescenata saopštavaju o dobrim ili veoma dobrim odnosima. Iako su zastupljeni neki tipični simptomi adolescentne krize (nagle izmene raspoloženja, povećana napetost bez vidljivog razloga, nezainteresovanost za školu, potreba za socijalnom izolacijom i, istovremeno, velika potreba za druženjem) adolescentna kriza u oba uzorka nije previše izražena niti po učestalosti, niti po intezitetu (videti tabelu 1.). To pokazuju i rezultati faktorske analize u kojoj izrazito dominira prvi faktor čiji ajtemi sa visokim saturacijama opisuju dobro integrisane porodice. Jedina pojava koja je izražena i po učestalosti i po intezitetu je potreba za intezivnijim socijalnim kontaktima, što je uslovljeno i prisilnim socijalnim ograničenjima zbog Covida-19 kada je vršeno ovo istraživanje. Dakle, izraženija adolescentna kriza javlja se u 10 do 15% disfunkcionalnih porodica, nešto češće u Crnoj Gori nego u Srbiji. U Crnoj Gori to se dešava češće zbog poremećenih identifikacionih uzora, u kojima majke intezivnije rivaliziraju sa ćerkama, a istovremeno nastoje da emocionalno i na druge načine prezaštićuju sinove. Ove pojave su u srpskim porodicama manje zastupljene.

Najznačajnija zajednička karakteristika roditelja i u Srbiji i u Crnoj Gori je tendencija ka nešto izraženijoj kontroli ponašanja adolescenata koja uglavnom ne proističe iz autoritarnog vaspitnog stila. Već smo kazali da je dominantni vaspitni stil autoritativni. Međutim, sklonost ka povremenoj pojačanoj kontroli proizilazi iz nasleđenih patrijahalnih obrazaca u vaspitanju kojih su roditelji delom svesni i nastoje da ih suzbiju. U tome uvek ne uspevaju. Kada usled toga nastane sukob, roditelji, naročito majke, razvijaju osećanje krivice koje onda rezultira zamenom kontrole za povremeno naglašenu roditeljsku permisivnost. Ove oscilacije izraženije su opet u crnogorskim nego srpskim porodicama. U crnogorskim porodicama sukobi roditelja i adolescenata naročito su uslovljeni novčanim problemima (Đukanović, Svakodnevni život).

Posebno je važno naglasiti da su u obe države roditelji u socijalizaciji uspeli da u osetnom stepenu modifikuju tradicionalne autoritarne vaspitne obrasce, da ih dopune i izmene u autoritativne, sa određenih anhrioničnim derivatima, vezanim za neke oblike pojačane kontrole ponašanja adolescenata. Međutim, rezultati ovog istraživanja pokazuju da u pretežno funkcionalnim i dobro integrisanim porodicama većina adolescenata (adolescentkinja) uspešno razrešava adolescentnu krizu i sukobe. U pokušaju objašnjenja javlja se jedna važna nedoumica; paradoksalno, da li je ova integracija svojevrsni odgovor porodica na hroničnu i kumulativnu socioekonomsku krizu kojoj su izložene već trećinu veka?! Da li su na sve te brojne stresne događaje u periodu dužem od 30 godina porodice našle jedino rešenje u jačanju unutarporodične kohezije?! Odgovore na ovu dilemu možemo naći jedino u kombinaciji jednog temeljnog retrospektivnog istraživanja, kombinovanog sa longitudinalnim.

LITERATURA:

- Laursen, B., Coy, K. C. and Collins, W. A. (1998) Reconsidering changes in parent–child conflict across adolescence: A metaanalysis, *Child Development*, 69, p.817–832
- Steinberg, L. (1990) Autonomy, conflict, and harmony in the family relationship, in Feldman, S. S. and Elliott G. R. (eds.) *At the threshold: The developing adolescent*, Cambridge: Harvard University Press, 255–276.
- Collins, W. A., & Steinberg, L. (2006). Adolescent development in interpersonal context. In W. Damon & N. Eisenberg (Eds.), *Handbook of child psychology: Vol. 4, Socioemotional processes* (pp. 1003–1067). New York: Wiley.
- De Goede, I. H. A., Branje, S. J. T. and Meeus, W. H. J. (2009) Developmental changes in adolescents' perceptions of relationships with their parents, *Journal of Youth and Adolescence*, 38, p. 75–88.
- Jensen-Campbell, L. A. and Graziano, W. G. (2000) Beyond the school yard: Relationships as moderators of daily interpersonal conflict, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, p.923–935.
- Workman, M. and Beer, J. (1992) Depression, suicide ideation, and aggression among High School students whose parents are divorced and use alcohol at home, *Psychological reports*, 70, p. 503-511
- Workman, M. and Beer, J. (1992) Depression, suicide ideation, and aggression among High School students whose parents are divorced and use alcohol at home, *Psychological reports*, 70, p. 503-511
- Smetana, J. G. (1995) Parenting styles and conceptions of parental authority during Adolescence, *Child Development*, 66, p.299–316.
- Assadi, S. M., Smetana, J., Shahmansouri, N. and Mohammadi, M. (2011) Beliefs about parental authority, parenting styles, and parent-adolescent conflict among Iranian mothers of middle adolescents, *International Journal of Behaviour Development*, 35, p.424–431.
- You, S. and Lim, S. A. (2015) Development pathways from abusive parenting to delinquency: the mediating role of depression and aggression, *Child Abuse & Neglect*, 46, p.152–162.
- Zhang, W. X. and Fuligni, A. J. (2006) Authority, autonomy, and family relationships among adolescents in urban and rural China, *Journal of Research on Adolescence*, 16, 527–537.
- Zhang, W. X., Wang, M. P. and Fuligni, A. J. (2006) Expectations for autonomy, beliefs about parental authority, and parent-adolescent conflict and cohesion, *Acta Psychologica Sinica*, 38, p.868–876.
- Zimmer-Gembeck, M. J. and Collins, W. A. (2006) Autonomy development during adolescence, in Adams, G. R. and Berzonsky, M. D. (eds.) *Blackwell handbook of adolescence*, Oxford, UK: Blackwell, 175–204.
- Đukanović, B. (2018). Svakodnevni život. U: Vukčević Dragan (urednik) Sociološki presjek crnogorskog društva, CANU, Podgorica, str.: 107-33
- Widom, C. S. and White, H. R. (1997) Problem behaviours in abused and neglected children grown up: Prevalence and co-occurrence of substance abuse, crime, and violence, *Criminal Behaviour and Mental Health*, 7 (4), p. 287–310.
- Đukanović, B. et al. (2022) Rizične porodice i adolescencija. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.

STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF ADOLESCENT CRISIS IN SERBIA AND MONTENEGRO

Abstract: *In this research on a sample of 2705 adolescents from Serbia and 1123 from Montenegro, we tried to examine the structure of the adolescent emotional disorders scale. Scale of emotional disturbances of adolescents consists of 18 statements with answers on a five-point Likert scale. The scale is subjected factor analysis with Varimax rotation. On the first factor with high saturations, items were singled out which describe anxiety, low self-esteem and suicidal ideation due to feelings of emotional rejection and parental neglect. That's why we called this first factor the factor of depressive-neurotic reactions adolescents due to parental misunderstanding. The second factor describes an ambivalent relationship adolescents towards school and learning. The third factor, dominated by the abuse of psychoactive substances, we called suicidal ideas and emotional rejection of adolescents a factor deviant behavior of adolescents. The research results are discussed in context relationship between autonomy, maturation and conflict between adolescents and their parents. In that volume in this regard, the differences between Serbia and Montenegro were also pointed out.*

Keywords: *Emotional instability, adolescents, Serbia, Montenegro*